

UNIVERZITA J. E. PURKYNĚ V ÚSTÍ NAD LABEM

ZÁKLADY PEDAGOGICKÉ DIAGNOSTIKY A PREVENCE PRO UČITELE

PhDr. Mgr. Michaela Fialová

Studijní opora - vzdělávací modul pro koordinátory inkluze

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

UNIVERZITA J. E. PURKYNĚ V ÚSTÍ NAD LABEM

Tato publikace vznikla v rámci projektu OP VVV „Škola pro všechny: Inkluze jako cesta k efektivnímu vzdělávání všech žáků“, reg.č. CZ.02.3.61/0.0/0.0/15_007/0000210, který je spolufinancován Evropskou unií.

Publikace neprošla jazykovou úpravou.

© Michaela Fialová

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

MŠMT
MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

Obsah

Obsah	3
1 PEDAGOGICKÁ DIAGNOSTIKA	4
1.1 Terminologie a úvod do problematiky	4
1.2 Oblasti pedagogické diagnostiky	5
1.3 Diagnostické metody	7
2 ŠKOLNÍ PROSTŘEDÍ A DIAGNOSTIKA	10
2.1 Klima školy	10
2.2 Klima třídy	11
2.3 Základní diagnostika vztahů ve třídě	13
3 PREVENCE RIZIKOVÝCH JEVŮ	16
3.1 Prevence	16
3.2 Rizikové jevy u žáků	17
3.3 Možnosti prevence ve škole	18

1 PEDAGOGICKÁ DIAGNOSTIKA

Cíle a výstupy

Kapitola Vám poskytne základní přehled o pedagogické diagnostice. Výklad pojmů k základní terminologii, seznámí Vás s diagnostickými metodami a vymezí oblasti, na které se pedagogická diagnostika zaměřuje.

Časová náročnost

Odhad doby potřebné ke studiu: 2 hodiny

1.1 Terminologie a úvod do problematiky

Diagnostika pochází z medicíny. **Pedagogická diagnostika** je vědní disciplína, která se zabývá hodnocením vědomostí, návyků a dovedností, kterými disponují žáci a které si osvojili. Pedagogická diagnostika se vyčlenila jako samostatná disciplína z psychologické a pedagogicko-psychologické diagnostiky, díky těmto disciplínám si vytvořila vlastní potenciál a teoretický základ pro osamostatnění. Zaměřuje se ale na veškeré oblasti, které ovlivňují nějakým způsobem edukační proces a jeho efektivnost. Pedagogická diagnostika je nedílnou součástí celého edukačního procesu a cílem pedagogické diagnostiky je stanovení diagnózy s následným pedagogickým opatřením a stanovením prognózy (Chráška, M. 1988). **Cílem pedagogické diagnostiky** je tedy zjišťovat jak je žák schopný edukačního procesu.

Mezi základní pojmy pedagogické diagnostiky patří:

- **Diagnóza** – zjištění aktuálního stavu
- **Prognóza** – splnění dílčích úkolů a dosažení požadovaného cíle

Předmětem pedagogické diagnostiky je široké spektrum pedagogických jevů. Zaměřuje se však, ale na jedince, od předškolního vzdělávání až po ukončení edukačního procesu.

Předmětem pedagogické diagnostiky může být např.:

- Diagnostika školního prostředí
- Diagnostika osobnosti žáka v širším pojetí
- Diagnostika práce pedagoga
- Autodiagnostika práce pedagoga

➤ Diagnostika rodinného prostředí žáků

Mezi **základní úkoly pedagogické diagnostiky** patří stanovit hlavně aktuální stav žáka a rozpoznat příčiny onoho aktuálního stavu, díky kterému budeme schopni zajistit individuální a diferenciální potřeby a přístupy k žáku samotnému a tím budeme schopni naplnit teze inkluzivní školy. Pedagogická diagnostika se tedy zaměřuje na důvody obtíží a rozpoznání příčin. **Pedagog při procesu pedagogické diagnostiky sleduje:**

- a) *vnější podmínky* (rodinné prostředí žáka, komunikaci žáka, typy pochval, trestů atd.)
- b) *vnitřní podmínky* (motivace k učení žáky, celkový zdravotní stav žáky, psychické nastavení, chuť učit se atd.). Mezi základní typy pedagogické diagnostiky patří:
 - **Individuální diagnostika** – individuální diagnostika je zaměřena na vývoj určitého předem vybraného jedince. U takové jedince nedochází ke srovnávání s ostatními jedinci. Posun ve vývoji a zlepšení, vede k motivaci žáka.
 - **Kriteriální diagnostika** – jedinec se srovnává s určitý již předem výzkumníkem vybraným kritériem
 - **Normativní diagnostika** – podle určité vývojové normy můžeme posuzovat daného jedince. Určitý vzorek populace je srovnáván. Pomocí normativní diagnostiky umíme posoudit, jestli jedinec dosahuje průměrné normy svých vrstevníků.
 - **Diferenciální diagnostika** – zjišťuje příčinu nedostatku v určité oblasti a je vykonávána pouze odborníkem. Hledá příčiny neúspěchu jedince.

Pedagogická diagnostika bývá realizována v určitých etapách. Je důležité, aby byly veškeré etapy důkladně připraveny a zrealizovány.

- A) přípravná etapa
- B) realizační etapa
- C) fáze zpracování získaných údajů
- D) etapa vyhodnocení a následné interpretace získaných dat
- E) finální fáze (Zelinková, O. 2001).

1.2 Oblasti pedagogické diagnostiky

Pedagogická diagnostika zkoumá žáka jako celek. Čím více informací o jedinci máme, tím lépe a přesněji jsme schopni stanovit diagnózu a následnou prognózu. Mezi stěžejní oblasti, na které se pedagogická diagnostika zaměřuje, řadíme pedagogickou diagnostiku psychosomatických charakteristik jedince, pedagogickou diagnostiku úrovně zvládání školních dovedností jedince na v neposlední řadě také pedagogickou diagnostiku vnějších vlivů, které ovlivňují a formují jedince. Spáčilová (2003) dělí oblasti pedagogické diagnostiky žáka do tří kategorií. První kategorií je diagnostika

osobnosti žáka, druhou kategorii tvoří diagnostika školního prostředí a třetí diagnostika rodinného prostředí. Dále se budeme zabývat oblastmi pedagogické diagnostiky dle této autorky.

Diagnostika osobnosti žáka

V této oblasti se pozorovatel/pedagog zaměřuje na žákovy emoce, postoje, temperament, ale i na to jak se žák chová ve třídě. Diagnostiku osobnosti žáka můžeme rozdělit do dvou podkategorií:

- **Diagnostika rozumového rozvoje jedince** – v této oblasti se zaměřujeme na vědomosti, jaké má jedinec osvojené pojmy, jak dokáže vysvětlit souvislosti a vztahy, jaké zná fakta, jaké má jedinec senzomotorické a intelektuální dovednosti, jak dovednosti postupně přechází v návyky, jaké má žák rozumové schopnosti, zejména verbálně motorické, senzorické a grafomotorické, zaměřujeme se také na paměť, vnímání, pozornost a myšlení. Dále vnímáme jedincův kognitivní a učební sty.
- **Diagnostika zájmové, motivační oblasti, somatických vlastností jedince, postojově hodnotové orientace a psychických vlastností** - zjišťujeme zejména motivaci jedince k učení, potřeby sociální, výkonové a poznávací, širokost oblasti zájmové, postojově hodnotovou sféru jedince, psychické a somatické zvláštnosti, temperament, základní rysy osobnosti, somatické vlastnosti

Diagnostika školního prostředí

V rámci pedagogické diagnostiky školního prostředí se zaměřujeme na dvě hlavní složky:

- **Pedagogická diagnostika školní třídy** – zaměřujeme se jako výzkumník na analýzu vztahů v třídním kolektivu, sociální role ve třídě, působení učitele a jiných zaměstnanců školy, přijetí skupinových norem v rámci třídního kolektivu, úroveň socializace, úroveň adaptace jedince na scholarizaci, úroveň komunikace mezi jedinci, interakce jedinců ve skupině, kolektivní a skupinové hodnoty a normy, věk žáků, genderový poměr ve skupině, hierarchie hodnot a norem skupiny aj.
- **Autodiagnostika pedagogické činnosti učitele** – profesionální sebereflexe, analýza výsledků pedagogického působení, průběh interakce s žáky, analýza posuzování žáků učitelem, učitelova odbornost, přiměřenost požadavků, metodické dovednosti, způsob motivace a komunikace, osobnostní rysy, uplatňování individuálního přístupu atd.

Diagnostika rodinného prostředí

Aby byla pedagogická diagnostika celistvá, je nutné zaměřit se i na rodinné prostředí žáka. V rámci diagnostiky této oblasti se zaměřujeme na základní údaje o rodině jedince, ekonomickou, materiální a sociální situaci v rodině žáka, styl rodinného života, charakteristiku výchovy, vztahy v rodině, vazby a pozice jedinců v rodině, zdravotní stav rodičů aj. (Spáčilová, H. 2003).

1.3 Diagnostické metody

Abychom mohli pedagogickou diagnostiku realizovat, potřebujeme různé metody. Mezi nejpoužívanější metody pedagogické diagnostiky řadíme pozorování, rozhovor, dotazník, test, zkouška, anamnéza, experiment, speciální diagnostické metody, analýza pedagogické dokumentace, analýza výkonů, výtvorů a činností žáka, sociometrické metody, atd. Nyní si uvedeme nejběžnější metody, které pedagog využívá v praxi v rámci pedagogické diagnostiky na úrovni školy:

Pozorování

Jedná se o nejvíce využívanou metodu v oblasti pedagogické diagnostiky. Je to nejpřirozenější metoda. Základem pro pozorování je smyslové vnímání (používáme sluch, zrak, někdy i chuť a hmat). Pozorování v pedagogickém výzkumu musí být záměrné, cílevědomé, objektivní, systematické a plánované. Nejčastěji sledujeme vlastnosti žáků, jejich činnosti a vzájemnou interakci. Aby bylo pozorování kvalitní, je nutné si stanovit:

- Cíl pozorování
- Časový úsek pozorování
- Předmět pozorování
- Způsob pozorování

Důležité je si vždy vytvořit záznam pozorování, abychom ho mohly kvalitně vyhodnotit. Při pozorování jako u všech metod musíme dbát na validitu a reliabilitu.

Rozhovor (interview)

Rozhovor je nejstarší diagnostickou metodou, proto je jeho místo ve výzkumu nezastupitelné. Jedná se o metodu, při kterém se jedna osoba (interviewer) ptá druhé osoby (informant) předem stanovenými otázkami na řešení výzkumného problému. Na rozdíl od běžného rozhovoru se výzkumný rozhovor liší tím že:

- Má předem stanovené téma
- Je uskutečňován s předem jasným zaměřením
- Většinou obsahuje standardizované otázky
- Uskutečňuje jej odborný výzkumník aj.

I pro rozhovor opět platí, aby byla zaručena validita a reliabilita.

Analýza výtvorů, výkonů a činností žáka

Metoda analýzy výtvorů, výkonů a činností žáka probíhá na úrovni formální či obsahové. Během analýzy se zaměřujeme zejména na činnosti a výsledky žáky během vyučování (čtení, psaní, počítání, motorika aj.), rozbor chyb, analýzu výtvarného projevu, specifické výkony žáka (dramatické, logické, organizační, sportovní aj.), prospěch žáka, analýzu pracovní činnosti žáka.

Dotazník

Jedná se o výzkumný a diagnostický nástroj, díky kterému je výzkumník schopen v poměrně rychlém čase zjistit velké množství informací. Pomocí dotazníku zjišťujeme znalosti, názory, postoje ne jen u žáků, ale i u pedagogů, rodičů i ostatních zaměstnanců školy. Dotazník je metodicky podobný rozhovoru, ale jedná se o dotazování písemné. Další výhodou dotazníku je, že se může tato metoda uskutečnit i bez výzkumníka. Dotazník se skládá z dotazníkových položek a má jasnou strukturu.

Testy

Testy jsou velmi častým využívaným nástrojem. Jedná se o techniku využívanou zejména v psychologii a pedagogice. Nejčastějšími typy testů jsou:

- Psychologické testy
- Testy inteligence
- Testy osobnosti
- Testy psychomotorické
- Testy didaktické

Právě testy didaktické jsou úzce spjaty s pedagogikou a měří výsledky výuky.

V pedagogické diagnostice máme mnoho různých nástrojů, technik a metod jak zkoumat a zjišťovat úroveň edukačního procesu. Výše uvedené jsou jen malou ukázkou z velké škály, která se nám nabízí (srov. Pelikán, J. 2007; Švec, Š. 2009).

Kontrolní otázky

1. Co je to diagnostika?
2. Vysvětlete pojmy prognóza a diagnóza.
3. Popište fáze pedagogické diagnostiky.
4. Na jaké oblasti se pedagogická diagnostika zaměřuje?
5. Jaké používáme diagnostické metody?
6. Co je to pozorování?

Shrnutí

- Pedagogická diagnostika je vědní disciplína, která se zabývá hodnocením vědomostí, návyků a dovedností, kterými disponují žáci a které si osvojili.
- Cílem pedagogické diagnostiky je tedy zjišťovat jak je žák schopný edukačního procesu.
- Mezi základní úkoly pedagogické diagnostiky patří stanovit hlavně aktuální stav žáka a rozpoznat příčiny onoho aktuálního stavu.
- Mezi stěžejní oblasti, na které se pedagogická diagnostika zaměřuje, řadíme pedagogickou diagnostiku psychosomatických charakteristik jedince, pedagogickou diagnostiku úrovně zvládnutí školních dovedností jedince

a v neposlední řadě také pedagogickou diagnostiku vnějších vlivů, které ovlivňují a formují jedince.

- Mezi nejpoužívanější metody pedagogické diagnostiky řadíme pozorování, rozhovor, dotazník, test, zkouška, anamnéza, experiment, speciální diagnostické metody, analýza pedagogické dokumentace, analýza výkonů, výtvorů a činností žáka, sociometrické metody, atd.

Pedagogická diagnostika – prognóza – diagnóza – oblasti pedagogické diagnostiky – metody diagnostiky – pozorování – dotazník – testy – zkouška

Literatura

1. CHRÁSKA, Miroslav. *Metody pedagogické diagnostiky*. Olomouc: Pedagogická fakulta UP 1988, 50 s.
2. PELIKÁN, Jiří. *Základy empirického výzkumu pedagogických jevů*. Praha: Karolinum, 1998. ISBN 978-80-7184-569-0.
3. SPÁČILOVÁ, Hana. *Pedagogická diagnostika v primární škole I*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2003. ISBN 80-244-0568-7.
4. ŠVEC, Štefan. *Metodologie věd o výchově: kvantitativně-scientické a kvalitativně-humanitní přístupy v edukačním výzkumu*. České rozš. vyd. Brno: Paido, 2009. ISBN 978-80-7315-192-8.
5. ZELINKOVÁ, Olga. *Pedagogická diagnostika a individuální vzdělávací program: [nástroje pro prevenci, nápravu a integraci]*. Praha: Portál, 2001. Pedagogická praxe. ISBN 80-7178-544-x.

2 ŠKOLNÍ PROSTŘEDÍ A DIAGNOSTIKA

Cíle a výstupy

Cílem druhé kapitoly bude zejména osvojit si znalosti v oblasti klimatu školy a klimatu třídy. Osvojit si znalosti o dynamice a vytváření školního prostředí. Dále budete schopni základním způsobem diagnostikovat vztahy v třídním kolektivu a rozpoznat nějaké rizikové chování, které se může ve třídě objevit.

Časová náročnost

Odhad potřebné doby ke studiu: 2 hodiny

2.1 Klima školy

Jelikož přesná definice termínu klima školy ještě neexistuje, je velice těžké ho přesně definovat. **Klima školy** můžeme chápat jako soubor, nebo souhrn nějakých podmínek, které jsou nějakým způsobem trvalé či ustálené. Pokud tedy hovoříme o klimatu školy, je možné ho chápat jako nějaké **ovzduší**, které se v prostředí školy vyskytuje a ve kterém žáci, pedagogové i nepedagogičtí pracovníci fungují a uskutečňují edukační proces. Klima školy ovlivňují zejména tyto dva faktory:

- **Faktory subjektivní** – vedení školy, vztahy mezi pedagogy a rodiči, věk učitelů, vztahy mezi učiteli a žáky atd.
- **Faktory objektivní** – místo kde se škola nachází, ekonomická situace školy, politika školy, typ školy atd.

Hodnocení a měření, či diagnostika klimatu školy je velmi složitý proces. Na základě různých situací, hledisek, vzájemně koexistujících faktorů je možné rozlišit několik různých typů klimatu školy. Např. podle výchovného stylu, který na škole převládá, rozlišujeme tři typy. Jedná se o typ *liberální, autoritativní a demokratický*. Podle konfliktního chování pedagogů rozlišujeme klima školy na typ *konzervativní a progresivní*. Dle nátlaku, který je na školu vyvíjen, rozlišujeme typ klimatu školy na *homogenní a heterogenní* (Průcha, J. 2000).

Typů a dělení a rozlišování školního klimatu máme mnoho. Jako stěžejní se ale považuje tzv. **pozitivní klima školy**.

Pozitivní klima školy – jedná se o takové prostředí, které má pozitivní ovzduší, učitelé mají kladné a vřelé vztahy jak s žáky, rodiči, či zákonnými zástupci žáků, tak i s ostatními pedagogickými i nepedagogickými pracovníky školy. Abychom mohli říct, že klima školy je pozitivní tak i vztahy mezi žáky a ostatními jedinci, kteří na sebe vzájemně v edukačním procesu působí, musí být kladné a vřelé. Pozitivní klima školy motivuje žáky i zaměstnance k dobrým výkonům v činnostech, všechny aktéry edukačního procesu sbližuje a celková atmosféra je pro ně příjemná. Mezi typické rysy pozitivního klimatu školy spadají:

- **Pozitivní školní klima z hlediska pedagogů** – pedagog vykonává svoji funkci rád, seberealizuje se, má radost, když vidí, že žáky škola baví aj.
- **Pozitivní školní klima ze strany žáků** – k žákům je veden individuální přístup, žáci mají radost z učení, baví je, je pro ně objevené, cítí se ve škole dobře, navazují ve škole přátelství, učitel u nich figuruje jako klíčová osoba a pozitivní vzor, důvěřují mu, cítí se v prostředí školy bezpečně aj.
- **Pozitivní školní klima z hlediska rodičů** – rodiče věří politice školy, vidí, že jejich děti se do školy těší a mají radost z edukačního procesu, vidí, že pedagogové jsou profesionálové, mají kvalitní edukační metody a vzdělání, jsou si jisti, že jejich dítě bude spravedlivě hodnoceno atd.
- **Pozitivní klima školy z hlediska veřejnosti** – veřejnost má v povědomí, že škola bude vychovávat a vzdělávat slušné lidi, kteří nebudou pro společnost nebezpeční svými budoucími rozhodnutími a jednáním, budou dodržovat společenské normy a zákony, budou kvalitně profesně připraveni a pro společnost užiteční atd.

Poměrně novým pojmem v oblasti školního klimatu je inkluzivní klima školy.

- **Inkluzivní klima školy** je takové klima, kde se všechny děti bez rozdílů vzdělávají společně, společně navazují vztahy, škola splňuje kritéria pro označení inkluzivní škola, zároveň se ale v takové inkluzivní škole cítí dobře všichni žáci, pedagogičtí pracovníci i ostatní zaměstnanci školy, v neposlední řadě i rodiče žáků a veřejnost. V hodinách se zapojují do edukačního procesu všichni žáci stejnou měrou, odstraňují se jakékoliv známky diskriminace, všichni žáci mají stejnou příležitost na vzdělávání i posazení se (Grecmanová, H. 2008).

2.2 Klima třídy

Klima třídy je významem podobné jako klima školy, ale odehrává se v menším prostoru a v menší skupině. Jakmile nastane u dítěte proces scholarizace je to pro každého jedince velká změna. Najedou, dítě není už jen v rodině, ale velkou součástí jeho života se stává i škola, školní třída, kolektiv spolužáků a nová autorita – třídní učitel i ostatní zaměstnanci školy. Ve třídě dochází k další socializaci každého jedince. Klima třídy má dvě hlavní roviny. Rovinu psychosociální a rovinu fyzikálních aspektů.

Rovina fyzikálních aspektů zahrnuje zejména:

- estetiku třídy (barvitost, výzdobu místnosti)
- akustiku třídy (odraz zvuku v místnosti, úroveň různých šumů, jak je třída hlučná)
- ergonomie třídy (nábytek a jeho rozmístění, polohovatelnost aj.)
- technické aspekty třídy (technické vybavení třídy)
- hygienické faktory (osvětlení ve třídě, přítomnost různých alergenů, jaký je ve třídě pořádek aj.)
- architektonické hledisko (velikost místnosti, tvar místnosti, variace nábytku aj.) (Mareš, J. 1988).

Rovina psychosociální

Rovina psychosociální zahrnuje jako hlavní aktéry žáky třídy, třídního učitele, který má zvláštní význam a ostatní učitele, kteří ve třídě vyučují. Psychosociální rovina třídního klimatu se vymezuje zejména čtyřmi základními znaky. Jedná se o:

- **Skupinová problematika** – všichni aktéři třídního klimatu zaujmají nějaké postavení a názor
- **Sociální konstrukt** – tento konstrukt určují zejména diskuze mezi aktéry třídního klimatu, dále vlastní zkušenosti všech jedinců ve třídě, a prolínají se jak mezi žáky, tak učiteli, ale i rodiči souběžně.
- **Sociální sdílnost** – díky vzájemné interakci mezi aktéry vzniká nějaká představa o třídním klimatu
- **Širší koncept třídního klima** – klima školy, charakteristika místa atd.

Na třídním klimatu se podílí mnoho faktorů. Tyto faktory poté určují jak pozitivní a příznivé třídní klima bude a tím určuje, jak bude edukační proces probíhat, každá třída má vlastní třídní klima, mezi významné faktory, které z velké míry ovlivňují třídní klima, řadíme:

- *Žáky*
- *Učitelé*
- *Prostředí školy*

Žáci jsou nedílnou součástí každé školy a třídy. Při utváření klimatu třídy jsou nejdůležitější složkou. Mnoho faktorů spojených s žáky utváří podmínky pro třídní klima. Zejména se jedná o počet žáků ve třídě, který určuje, jak moc se budou utvářet vztahy a skupinky. Šikana mezi žáky také působí na klima třídy. Individualita žáků, podíl genderového zastoupení pohlaví žáků, akademické zaměření žáků atd., to vše utváří klima třídy.

Učitelé ovlivňují klima třída zejména podle toho, jaký styl edukačního působení využívají. Ale i oni jsou nedílnou součástí a svým chováním ovlivňují reakce třídy na edukaci.

Prostředí školy ovlivňuje klima třídy zejména svoji velikostí, na menších školách bude vždy jiné klima, než na větších školách se znaky anonymity. Uspořádání lavic ve třídě a klima školy, to vše a mnohé další nám určuje, zdali bude klima třídy pozitivní, či nikoliv (Prokop, J. 1996).

2.3 Základní diagnostika vztahů ve třídě

Diagnostika školní třídy a zejména vztahů ve třídě je pro učitele velmi důležitým procesem, který se může ve škole odehrát. Pro diagnostiku třídy je nutné, aby učitel získal co nejvíce informací o třídě. Nejčastěji diagnostikujeme psychosociální klima třídy. Rozlišujeme několik pohledů na výzkum psychosociálního stavu třídního klimatu, mezi ně řadíme:

- Přístup organizačně – sociologický – tento přístup vnímá třídu jako organizační jednotu, kterou vede pedagog
- Přístup sociometrický – tento přístup na rozdíl od organizačně-sociologického sleduje pouze žáky třídy, nezaměřuje se tedy vůbec na pedagoga. Hlavním zaměřením jsou vztahy mezi žáky a jejich vzájemná interakce
- Přístup pedagogicko-psychologický – tento přístup zkoumá zejména míru spolupráce ve třídě se zaměřením jak na žáky, tak i na pedagoga.
- Přístup školně-etnografický – jeho hlavním předmětem zkoumání je celkové školní klima v interakci s žáky a učiteli
- Přístup interakční – tento přístup se zaměřuje na komunikaci mezi žáky a pedagogy.
- Přístup sociálně-psychologický a environmentalistický – tento přístup je nejvíce využívaný mezi výzkumem klimatu třídy. Sleduje žáky i pedagogy. Zjišťuje se zejména kvalita a struktura klimatu třídy.
- Přístup vývojově-psychologický – se zaměřuje hlavně na ontogenetický vývoj žáků v interakci se třídou (Křivohlavý, J., Mareš, J. 1995).

Mezi základní nástroje, které nám pomůžou určit psychosociální klima třídy, řadíme různé dotazníky, které byly vytvořeny právě pro tento výzkum. Mezi stěžejní dotazníky patří:

SO-RA-D

Sociometrický ratingový dotazník sestavený Hrabalem zjišťuje zejména pozitivní a negativní vazby ve skupině.

B3 a B4

Dotazníky B3 a B4 sestavené Braunem zjišťují hlavně sociometrické informace o třídním kolektivu, jsou rozděleny dle tříd.

MCI

Dotazník My Class Inventory od Frashera a Fishera zjišťuje zejména aktuální stav a formu psychosociálního klimatu třídy.

CCQ

Dotazník Communication Climate Questionnaire od Rosenfelda mapuje zejména charakter třídního klimatu.

CES

Dotazník Classroom Environment Scale sestavený autory Frasherem a Fisherem se zaměřuje a zkoumá zejména vazby mezi žáky, mírou zaujetí žáka školní prací atd.

Mezi další základní diagnostické metody ve třídě radíme pozorování, rozhovor aj. (srov. Lašek, J. 2001; Mareš, J. 998).

Kontrolní otázky

1. Co je to klima školy?
2. Kdo utváří klima školy?
3. Co je to inkluzivní klima školy?
4. Popište, co ovlivňuje klima třídy.
5. Popište, jak se žáci podílí na utváření klimatu (podnebí) ve třídě?
6. Jaké nejznámější dotazníky využíváme k měření psychosociální roviny třídního klimatu?

Shrnutí

- Klima školy můžeme chápat jako soubor, nebo souhrn nějakých podmínek, které jsou nějakým způsobem trvalé či ustálené.
- Pozitivní klima školy je takové prostředí, které má pozitivní ovzduší, učitelé mají kladné a vřelé vztahy jak s žáky, rodiči, či zákonnými zástupci žáků, tak i s ostatními pedagogickými i nepedagogickými pracovníky školy.
- Inkluzivní klima školy je takové klima, kde se všechny děti bez rozdílů vzdělávají společně.
- Klima třídy je významem podobné jako klima školy, ale odehrává se v menším prostoru a v menší skupině
- Nejčastěji diagnostikujeme psychosociální klima třídy.

Klima školy – pozitivní klima školy – inkluzivní klima školy – klima třídy – diagnostika třídy
- dotazník

Literatura

1. GRECMANOVÁ, Helena. *Klima školy*. Olomouc: Hanex, 2008. Edukace (Hanex). ISBN 978-80-7409-010-3.
2. LAŠEK, Jan. *Sociálně psychologické klima školních tříd a školy*. Vyd. 3. Hradec Králové: Gaudeamus, 2012. ISBN 978-80-7435-220-1.
3. MAREŠ, J. (1998). *Sociální klima školní třídy. Manuál dotazníku CES*. Praha: Asociace školní psychologie ČR a SR, Institut pedagogicko-psychologického poradenství ČR.
4. MAREŠ, Jiří a Jaro KŘIVOHLAVÝ. *Komunikace ve škole*. Brno: Masarykova univerzita, 1995. ISBN 8021010703.
5. PROKOP, Jiří. *Škola jako sociální útvar*. Pdf UK, Praha, 1996
6. PRŮCHA, Jan. *Přehled pedagogiky: úvod do studia oboru*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-399-4.

3 PREVENCE RIZIKOVÝCH JEVŮ

Cíle a výstupy

Cílem třetí kapitoly je seznámit Vás s problematikou prevence a sociálně patologických jevů, se kterými se můžete ve školním prostředí setkat. Získáte znalosti o všech typech prevencí, seznámíte se s nejčastějšími typy sociálně patologických jevů, které se ve škole vyskytují, a zjistíte, kdo všechno se na prevenci ve škole může podílet.

Časová náročnost

Odhad potřebné doby ke studiu: 2 hodiny

3.1 Prevence

Pod pojmem prevence můžeme obecně chápat „*předcházení nemoci nebo předcházení zhoršení nemoci nebo předcházení zhoršení celkového stavu nemocného*“ (Zábranský, s. 55, 2003). V boji proti rizikovým faktorům a sociálně patologickým jevům nejen ve škole, velice prospívá kvalitní **prevence**.

Prevenci dělíme na několik typů:

- **Primární prevence** - všeobecná primární prevence je zaměřená na běžnou populaci dětí a mládeže bez rozdělování na rizikové skupiny. Zohledňuje pouze věkové složení a také obecnou prevalenci daného rizikového chování na průměrné úrovni ohrožení rizikovými faktory v populaci.
- **Sekundární prevence** - sekundární prevence je zaměřena na takovou skupinu populace, u které se domníváme, že je v riziku vzniku závislostního chování a víme, jak tuto sekundární prevenci zaměřit. Tuto prevenci můžeme tedy chápat jako včasnou intervencí, poradenství a někdy i léčbu.
- **Terciální prevence** - terciální prevence se zaměřuje na skupinu populace, kde již rizikové chování probíhá a cíleně se snaží zabránit dalšímu prohlubování sociálně patologických jevů. Veškeré jednání terciální prevence je velmi úzce specifické. Problémy jsou již závažné a terciální prevence má za cíl je minimalizovat, nebo odstranit, či vyléčit. Zde se již do procesu zapojují rehabilitační zařízení a současně probíhá resocializace jedince do společnosti. Zjednodušeně lze říci, že terciální prevence se zaměřuje na osoby, kterým

můžeme sociálně patologické jevy diagnostikovat a jedná se tedy, v rámci intervencí, zejména o léčbu a zabránění prohlubování poruch a problémů.

- **Všeobecná prevence** – všeobecná prevence se zaměřuje na celkovou populaci. Její preventivní programy by tak měly přinést prospěch všem lidem. Často se v rámci všeobecné prevence využívají systémy protidrogové prevence v souvislosti s vyučováním, dobře koncipovaná intervence, poskytování informací, či nácvik dovedností. Figuruje na podobné úrovni jako prevence primární.
- **Selektivní prevence** – selektivní prevence se na rozdíl od té všeobecné, zaměřuje na různé skupiny v populaci. Bere ohled již na ten fakt, že daná skupina je v riziku vzniku sociálně patologických jevů, či závislostního chování. Zde se jedná nejčastěji o programy, které jsou prováděny např. přímo se skupinou dětí, které vykazují antisociální chování, nebo děti, které mají špatný školní prospěch atd. jak na půdě školy, tak i v odborných zařízeních.
- **Indikovaná prevence** - indikovaná prevence se zaměřuje pouze na jedince, u kterých se riziko vzniku sociálně patologického jevu předpokládá, ale ještě nesplňují kritéria Diagnostického a statistického manuálu duševních poruch, aby u nich mohla být sociálně patologická porucha diagnostikována. Programy indikované prevence jsou na rozdíl od dvou předchozích kategorií v Evropě velmi pečlivě vyhodnocovány. Jedná se např. o různé intervence v rámci školy ve spolupráci s rodinou atd.
- **Specifický typ prevence** - specifický typ prevence se může začít uplatňovat, když má jedinec již nutné znalosti a vědomosti o různých rizikových faktorech. Snahou specifické prevence je působit selektivně na určitou formu rizikového chování. Nejčastěji se právě specifická prevence začíná uplatňovat na druhém stupni základních škol.
- **Nespecifický typ prevence** - nespecifický typ prevence tvoří součást prevence primární. Nejčastěji bývá uplatňována v rodině a dále ve školských zařízeních. Preventivní aktivity v rámci nespecifické prevence by měly být nenáročné, jednoduše zvládnutelné a vykonávány automaticky, jak ze strany rodičů, tak učitelů. Tento typ prevence se snaží o všestranný zdravý rozvoj jedince (srov. Fialová, M. 2016; Kachlík, P. 2011; Mcrath, Y., Sumnall, H., McVeigh, J., Bellis, M. 2007).

3.2 Rizikové jevy u žáků

Mezi nejčastější rizikové jevy, se kterými se můžeme u žáků základních škol setkat, řadíme:

- **Neadekvátní zvládnání zátěžových situací** – pokud žák neumí, zvládat zátěžové situace může tato zkušenost vyústit ke vzniku sociálně patologických jevů.

- **Extremismus, rasismus, xenofobie** – být součástí skupiny s prvky extremismu, rasismu, xenofobie či Hooligans s sebou přináší rizika vzniku sociálně patologických jevů, jako např. závislostní chování, agrese, násilí aj.
- **Rizikové sexuální chování** - rizikové sexuální chování je často spojené s užíváním návykových látek, zejména s alkoholem a konopnými drogami, předčasně zahájený pohlavní život může vést k nákaze pohlavními nemocemi či virem HIV aj.
- **Automutilační chování** - sebepoškozování je vysoce rizikové chování s projevy autoakuzace. Jedná se o velmi nepřírozené reakce na nezvládnuté stresové situace.
- **Gambling a patologické hráčství** – jedná se o velmi rizikové chování, které ve většině případů vyústí ke vzniku závislostního chování.
- **Zneužívání návykových látek** – spadá sem kouření cigaret, konzumace alkoholu a experimentování s jinými drogami, zejména pak s hašišem a marihuanou, tyto aktivity přináší velmi vážné zdravotní komplikace.
- **Nezdravé stravovací návyky** – nezdravé stravovací návyky mohou často vyústit v nějakou závažnou poruchu příjmu potravy, jako např. mentální anorexie, či mentální bulimie (Nielsen Sobotková, V. 2014).

Abychom zabránili vzniku sociálně patologických jevů i omezili rizikové chování u žáků, je velmi důležité, aby byla do edukačního procesu včasné a vhodným způsobem, zařazena prevence.

3.3 Možnosti prevence ve škole

Ideální prevence by měla nést znak provázanosti. Zahrnuje nejrůznější komponenty, které spolu koexistují. **Aby bylo dosaženo vysoce efektivní prevence, je nutné spolupracovat nejen s rodinou dítěte a mladistvého ale je nutné propojit spolupráci i se školou a ostatními odborníky.** Pro dosažení co nejlepších výsledků není žádoucí nechat prevenci jen na úrovni rodiny, ale propojit veškeré protektivní faktory jako, jedinec, rodina, škola, ostatní odborníci, vrstevníci a společnost (Kastnerová, M. 2012).

V rámci školy nám na úrovni prevence figurují zejména tyto oblasti působení:

- **Školní poradenské pracoviště**
- **Školská poradenská zařízení**
- **Nestátní organizace**

Školní poradenské pracoviště

Jedná se o označení poradenských služeb, které jsou poskytovány školou. Smyslem školního poradenského pracoviště v prostředí školy je poskytnout co nejdříve poradenskou pomoc a zahájit intervenci. Aktéry prevence v rámci školního poradenského pracoviště jsou:

- **Výchovný poradce** - mezi hlavní činnosti výchovného poradce patří kariérové poradenství, výchova a vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami, péče o žáky s neprospěchem, péče o žáky nadané, řešení problémů spojených se školní docházkou aj.
- **Školní metodik prevence** - funguje zejména jako koordinátor, zabývá se oblastí všeobecné a primární prevence rizikových jevů v chování a sociálně patologických jevů.
- **Školní speciální pedagog** - profil jeho činností si koordinuje každá škola sama, jelikož není jeho funkce zákonem ukotvena, nejčastější okruhy práce školního speciálního pedagoga řadíme speciálně pedagogické poradenství a jeho koordinaci, speciálně pedagogickou diagnostiku aj
- **Školní psycholog** – hlavní náplní práce tohoto odborníka je depistáž a diagnostika, metodické práce a vzdělávací činnosti, poradenská, intervenční a konzultační činnost pro žáky, ostatní pedagogy a zákonné zástupce aj. (srov. Bendová, P. 2015; Fialová, M. 2016).

Školská poradenská zařízení

Tyto odborné pracoviště provozují informační, diagnostickou, poradenskou a metodickou činnost. Poskytují preventivně výchovnou péči, pedagogicko-psychologické služby a pomáhají při přípravě studentů na budoucí povolání a poskytují rady při hledání vhodného edukačního procesu pro žáky. Aktéři, kteří figurují v rámci školského poradenského zařízení, jsou:

- **Pedagogicko-psychologická poradna** - hlavní náplní pedagogicko-psychologické poradny je diagnostika, rozvoj osobnosti, poradenství, kariérové poradenství, intervence, reedukace a preventivní činnosti. Tyto činnosti poskytují bezplatně.
- **Speciálně pedagogické centrum** - mezi hlavní činnosti těchto center patří, depistáž jedinců se zdravotním postižením, příprava výchovně-vzdělávacích programů, zpracovávání odborných posudků a podkladů, odborné činnosti v rámci prevence, poradenské a konzultační služby, psychologická, speciálně pedagogická a sociální diagnostika aj.
- **Střediska výchovné péče** – mezi hlavní činnosti těchto zařízení patří preventivní, diagnostické, výchovné a poradenské služby dětem, mladistvým, jejich rodičům, zákonným zástupcům, pedagogům a jiným odborníkům, kteří jsou ve styku s jedinci ve středisku výchovné péče.

Nestátní organizace

V rámci prevence ve škole můžeme spolupracovat i s nestátními organizacemi, které poskytují preventivní činnost na půdě školy (srov. Fialová, M. 2016; Kachlík, P. 2011).

Kontrolní otázky

1. Definujte primární a všeobecnou prevenci.
2. Vysvětlete pojem prevence.
3. Vyjmenujte alespoň čtyři rizikové jevy u žáků.
4. Kdo působí na školním poradenském pracovišti?
5. Jaké jsou hlavní činnosti střediska výchovné péče?

Prevence - všeobecná prevence - selektivní prevence - rizikové chování u žáků - sociálně patologické jevy - školní poradenské pracoviště - školská poradenská zařízení

Shrnutí

- Prevence je předcházení nežádoucího chování u žáků ve škole.
- Nejčastěji využíváme ve školním prostředí všeobecnou a primární prevenci.
- Díky efektivně zaměřené prevenci můžeme zmírnit projevy rizikového chování.
- Pokud je vhodně zvolená prevence, může zabránit vzniku sociálně patologických jevů u žáků.
- Na prevenci se podílí školní poradenské pracoviště.
- Aktéři školního poradenského pracoviště jsou výchovný poradce, školní metodik prevence, školní psycholog a školní speciální pedagog.
- Na prevenci se podílí i školská poradenská zařízení a jiné nestátní organizace.

Literatura a zdroje

1. BENDO VÁ, Petra, ed. *Základy speciální pedagogiky nejen pro speciální pedagogy*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2015. ISBN 978-80-7435-422-9.
2. FIALOVÁ, Michaela. *Substanční a nesubstanční závislostní chování na druhém stupni základních škol: rizika a prevence*. Brno, 2016. Rigorózní práce. Masarykova univerzita. Pedagogická fakulta. Katedra speciální pedagogiky. 2016-04-12.
3. KACHLÍK, Petr. *Mapování drogové scény, aktivit a úrovně protidrogové prevence na Masarykově univerzitě: škola a zdraví pro 21. století, 2011*. Brno: Masarykova univerzita ve spolupráci s MSD, 2011. ISBN 978-80-210-5724-1.
4. KASTNEROVÁ, Markéta. *Poradce zdravého životního stylu*. České Budějovice: Nová Forma, 2012. ISBN 978-80-7453-250-4.
5. MCGRATH, Yuko. *Prevence užívání drog mezi mladými lidmi: přehled dostupných informací : nejnovější výzkumné poznatky*. Praha: Úřad vlády České republiky, c2007. Monografie (Úřad vlády České republiky). ISBN 9788087041161.

6. SOBOTKOVÁ, Veronika. *Rizikové a antisociální chování v adolescenci*. Praha: Grada, 2014. Psyché (Grada). ISBN 978-80-247-4042-3.
7. ZÁBRANSKÝ, Tomáš. *Drogová epidemiologie*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2003. ISBN 80-244-0709-4.

PhDr. Mgr. Michaela Fialová

E-mail: fialovam@mail.muni.cz

